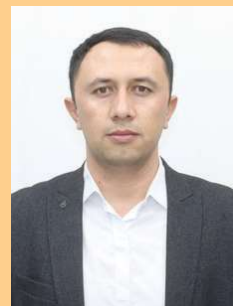

Raimdjanov Mirkarim Tolibjon o'g'li,
Alfraganus universiteti katta o'qituvchisi
e-mail: raimdjanovmirkarim@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-0896-393X>

SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDA SHAXS KOMMUNIKATIV XULQ-ATVORI MASALALARINING O'RGANILISHI

Annotatsiya. *Ilmiy maqolada Sharq allomalari asarlarida shaxs kommunikativ xulq-atvoriga oid qarashlarining tahlili to'liq ochib berilgan. Bundan tashqari, shaxs xulq-atvoriga o'qituvchi ta'siri, muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari, odob-axloq qoidalari, tushunchalari tahlil etilgan.*

Аннотация. *В научной статье полностью раскрыт анализ взглядов восточных ученых на коммуникативное поведение личности в их трудах. Кроме влияния педагога на поведение личности, в процессе общения анализируются те или иные образы и модели поведения человека, правила поведения, понятия.*

Annotation. *The scientific article fully reveals the analysis of the views of the individual on communicative behavior in the works of Eastern scholars. In addition, the teacher's influence on personality behavior, certain images, models and rules of human behavior, as well as concepts are analyzed in the process of communication.*

Tayanch so'zlar: *xulq-atvor, kommunikativ, muloqot, odob-axloq, axloq.*

Ключевые слова: *поведенческий, коммуникативный, общение, манера поведения, мораль.*

Keywords: *behavior, communicative, communication, behavior, morality.*

*Sharq
allomalarining
ilmiy merosida
shaxs shakllanishi,
unga ta'lim-tarbiya
berish, shuningdek,
shaxs tomonidan
xulq-atvor
me'yorlarining
o'zlashtirilishi
masalalari
borasida qimmatli
fikir-mulohazalarni
uchratish mumkin.*

Kirish. Globallashuv jarayonida internet tarmog'iga tobelik holatlari jadal sur'atda o'sib bormoqda. Ma'lumotlar oqimi shaxsning kommunikativ xulq-atvoriga o'zining salbiy tasirini ko'rsatib, jamiyatda buzg'unchi g'oyalar oqimining keskin ortishiga olib kelmoqda. Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim sharti ekanligi sir emas, albatta. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z individual ehtiyojlarini qondirish yo'lida birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Afsuski, internet tarmog'idagi muloqot jarayonida shaxsda turli bizg'unchi xulq-atvorning muayyan obraz va modellari shakllanib qolmoqda. Buning natijasida shaxsda individual tafakkur, olamning va o'zining obrazini tahlil qilish hamda baholash qobiliyati muloqot jarayonida yo'qoladi. Ilmiy maqolada shaxsning kommunikativ xulq-atvori borasidagi nazariyalari tahlili borasida fikr yuritiladi.

Maqsad va uni asoslash. Sharq allomalarining ilmiy merosida shaxs shakllanishi, unga ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, shaxs tomonidan xulq-atvor me'yorlari o'zlashtirilishi masalalari borasida qimmatli fikr-mulohazalarni uchratish mumkin. Jumladan, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Kaykovus, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy hamda Alisher Navoiy kabi allomalarimiz o'z asarlarida o'z o'zini rivojlantirish xususiyati shakllanishi, bu sifatning shaxs kamolotidagi ahamiyati yuzasidan qimmatli fikrlarni ilgari surganlar. Ma'lumki, qadimiy manbalardan hisoblangan Zardushtiylik dinida ham muomala muloqot masalalarini atroflicha tahlil qilishgan. Zardushtiylik inson kamolotida bilimning kuchiga qattiq e'tiqod qiladi va oqibat natijada bilimli kishi yutib chiqadi, deb hisoblaydi. Bundan ko'rinadiki, muloqotda g'olib chiqish, muloqotning sarmazmunligi va uning samarasi bilim bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

“Avesto”da inson o'z mehnati tufayli barcha yomonliklardan yovuzliklardan qutilishi mumkin, degan ulug' g'oya yotadi. Unda axloqlilik asosi sifatida saxovatlilik ko'rilgan. Axloq – yaxshi fikr, yaxshi so'z va amaliyot birlashdan iborat deyilgan. Yaxshi fikr deganda yaqin kishisiga mehribon bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish, yovuzlikka qarshi kurashish, kishilarning baxt-saodatini muhofaza qilish, ahillik va totuvlikda yashashga intilish ruhidagi niyatlar va fikrlar tushunilgan. Bu fikrlarni kishi niyat qilibgina qolmay, ular to'g'risida tinmay so'zlashishi va ularni amalga oshirishi shart deyiladi.

Imom Al-Buxoriyning inson sifatleri haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojia sifatida qoralanadi¹. U odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, va'daga vafo qilishga da'vat etib, munofiq kishining

¹ [Imom Buxoriy asarlarida axloqiy tarbiya haqidagi g'oyalar – тема научной статьи по языкознанию и литературоведению читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка // www.cyberleninka.ru](http://www.cyberleninka.ru)

uchta belgisi bo'lishini ko'rsatadi, ular: yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U odamlarni, ayniqsa, mo'min-musulmon kishini haqorat qilishni gunoh, u bilan urishishni esa kofirlik deb biladi. U insonning kuch-qudrati jismonan pahlavonlikda emas, balki jahl chiqqanda o'zini tiya olishda, deb hisoblaydi. Uning uqtirishicha, baland tovush bilan o'rinsiz kulish boshqalar diliga ozor beruvchi xislatdir. Xalqqa yoqimli va ehtiromli bo'lib, uning muhabbatiga sazovor bo'lishni go'zal axloqlilik, deb biladi alloma². U sog'lom tanda sog'aql bo'ladi, degan xalq maqoliga amal qilib, alloma yoshligidanoq sog'liqni saqlashga, vaqtni bekor o'tkazmaslikka da'vat etadi. "Ikki narsa borki, ko'pchilik ularning qadriga yetmaydi: biri sog'liq, ikkinchisi bo'sh vaqt", – deydi u.

Imom At-Termiziy to'plagan hadislar orasida inson kamolotiga bag'ishlangan hadislar yetakchi o'rin tutadi. "Chinakam sabr-toqatli deb musulmon kishiga musibat yuz berganda chidamliligiga aytiladi", "Marhumlarning faqat yaxshi sifat va qilmishlarini so'zlaganlar. O'lgan kishi haqida yomon so'zlar aytilmasin. Haqiqiy mo'min deb xushxulq va ayoliga nisbatan xushmuomala kishiga aytiladi"³. Demak, muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan xulq-atvor shaxsning kamolotini belgilab, bundan tashqari, shaxsda xulq-atvor me'yorlarini shakllantiradi va nazorat qiladi.

Alisher Navoiyning Adib Ahmad haqida yozganlarida biroz o'zgargan holda takror etiladi. Adibning fikricha, kishi boshiga har qanday ish tushsa, tili tufayli sodir bo'ladi, ba'zilar yaxshilik ko'radi, ba'zilar afsus chekadi. Ahmoq odamning tili sababli dushmani ko'payadi, obro'si to'kiladi. Adib Ahmad behudago'ylik va yolg'on so'zlashni qattiq qoralaydi. So'zning to'g'risi va qisqasi yaxshi deb hisoblaydi. Bob davomida sir saqlashning muhimligi ta'kidlanadi, hatto yaqin do'stingdan ehtiyot bo'l deya ogohlantiradi shoir⁴. Bunday ogohlantirishlar zamonaning qaltisligini eslatib turadi. Bugungi kunda muloqot bilan bog'liq muammolar insonlar boshiga turli muammolar olib kelayotgani sir emas.

Navoiy fikriga ko'ra, yaxshi xulqning asosi odob bo'lib, u barcha insoniy xislatlarning boshlanishi sanaladi. Zero, haqiqiy insonga xos xislatlar – qanoat, sabr tavoze, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat va halimlik (yumshoq ko'ngillik) aynan odobli kishilarda tarkib topadi.

Imom At-Termiziy to'plagan hadislar orasida inson kamolotiga bag'ishlangan hadislar yetakchi o'rin tutadi. "Chinakam sabr-toqatli deb musulmon kishiga musibat yuz berganda chidamliligiga aytiladi", "Marhumlarning faqat yaxshi sifat va qilmishlarini so'zlaganlar.

² Abdurahmon Jomiy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971. – 354 b.

³ Imom Termiziy. Sunani Termiziy. 1-jild // www.ziyouz.com

⁴ Alisher Navoiy hayoti va ijodi // www.tafakkur.net

***Abu Nasr Forobiy
shunday deydi:
“Ta’lim degan
so‘z xalqlar va
shaharliklar
o‘rtasida
nazariy fazilatni
birlashtirish,
tarbiya esa shu
xalqlar o‘rtasidagi
tug‘ma fazilat
va amaliy kasb-
hunar fazilatlarini
birlashtirish degan
so‘zdir.***

Alisher Navoiy ta’lim-tarbiya jarayonida insonning o‘zini o‘zi tarbiyalashi, xato va kamchiliklarini anglab, ularni tuzatishi masalasiga alohida e’tibor qaratadi.

Darhaqiqat, Hazrat Navoiy o‘zining qarashlarida komil insonga xos bo‘lgan axloqiy sifat va fazilatlar orasida irodaviy xususiyatlarga alohida urg‘u beradi. Unga ko‘ra, irodaga xos sabr, qanoat, shijoatkorlik va mardlik kabi muhim sifatlar shaxsda shakllanishi uning komillikka yetishida o‘ta muhimdir. Alloma shoir, ayniqsa, o‘zini o‘zi tarbiyalash masalasiga katta e’tibor qaratib, bu jarayon bevosita o‘zini o‘zi anglash, o‘zini o‘zi rivojlantirish va nazorat qilish orqali amalga oshishi va unda qo‘llanadigan usul va vositalarni oqilona tanlay olish muhimligini ta’kidlaydi.

Abu Nasr Forobiy shunday deydi: “Ta’lim – degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so‘zdir. Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish-harakati kasb-hunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir”⁵.

Forobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq-odobda ham qay daraja pok bo‘lishi kerakligini “Falsafani o‘rganishdan oldin nimani bilish kerakligini to‘g‘risida”gi risolasida shunday ta’riflaydi: “Falsafani o‘rganishdan avval o‘zingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi noto‘g‘ri tuyg‘ularga emas, balki kamolotga bo‘lgan hirs-havas qolsin. Bunga xulq-axloqni faqat so‘zdagina emas, balki haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shundan so‘ng xato va adashishdan saqlovchi, haqiqat yo‘lini tushunib olishga boshlovchi (notiq so‘zlovchi, fikrlash ma’nosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur”⁶.

Abu Nasr Forobiy fikriga ko‘ra, har kim o‘z irodasiga bog‘liq xatti-harakatlarni bajarishga qodir bo‘lsa, ruhan va tabiatan xayrli amallar va sharr (yomon) ishlar tomon o‘z irodasini yo‘naltira oladi. Shu sababli har bir insonda fazilatli xatti-harakatlar yoki razolatli fe’l-atvor tug‘diradigan iste’dod mavjud bo‘lib, u har ikkisidan birini bajarishga qodirdir.

Abu Nasr Forobiy o‘z fikrini davom ettirib: “O‘qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o‘xshaydi, shu sababli o‘qituvchi eshitgan va ko‘rganlarining barchasini eslab qolish, aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo‘lishi, o‘quvchilarga aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini to‘la va

⁵ Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. Muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov; ma’sul muharrir: A.Jalolov. – Toshkent: Yozuvchi, 2001. – 64 b.

⁶ O’sha asar

aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga, or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi", deya ta'kidlaydi. Muallifning fikriga ko'ra, bunda har bir shaxs tafakkuri va nutqi chambarchas holda shakllanadi va buning natijasi faoliyatda ko'rinadi.

Abu Rayhon Beruniy o'quvchini o'qitish uchun muallim rostgo'y savodxon, shogirdlariga prinsipial yumshoq muomalali bo'lishi kerak. Muallim o'quvchini doimo to'g'ri yo'lga boshlashi, sezgir va talabchan bo'lishi lozim ekanini uqtiradi. Buyuk murabbiy Beruniy muallim shogirdiga yumshoq muomala qilishi, ularga to'g'ri yo'l ko'rsatishi, yaxshi yo'lga yo'naltirishi, niyatini to'g'ri qilishi, o'zini katta olmay, ochiq ko'ngil bo'lishi zarurligi haqida ta'lim bergan. Zotan, bolaga mehr-muhabbatli bo'lish – ta'lim-tarbiya mezonidir.

Abu Rayhon Beruniyning inson turmushiga xos bo'lgan xulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari psixologik nuqtayi nazardan ham qiziqish uyg'otadi. Inson ham ichki, ham tashqi tomondan go'zal bo'lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin, deya hisoblagan Beruniy ozodalik va orastalikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo ularga rioya etishi zarur, deb ta'kidlaydi. Bunda inson o'zini rivojlantira olishga qodir bo'lishi, har bir yetuk inson uchun zarur bo'lgan xislatlarni o'zida tarbiyalashda kuch va irodaga ega bo'lishi zarur, deydi. Olim "Minerologiya" asarida: "Inson o'z ehtirolariga hukmron, ularni o'zgartirishga qodir, o'z joni va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir", – deb ta'kidlaydi.

M.Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida "Odobning boshi – til" iborasida esa xushxulqlikning talablaridan biri – odobning boshi til ekanligi, shirinso'z kishi martabaga ega bo'lishi lozim, degan ma'no yotadi. Xalq orasida g'iybatchi kishilarga nisbatan "Ilon o'zining egriligini bilmay tuyaning bo'ynini egri deydi" degan maqoli qo'llangan. Inson o'zini ayab, yaxshi yeb-ichsa, tez qarimasligi "Maishatlik odam tez qarimas" maqolida ifodalangan⁷.

Yusuf-Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" asarida barcha yaxshi ishlarning manbayini ezgulik, yomon ishlarning asosini essizlik nomlari bilan talqin etadi. U inson hayotda qilgan ishi bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yoki yomon nom oladi, deydi⁸. Asarda olim barcha ezgulikning

Abu Rayhon Beruniyning inson turmushiga xos bo'lgan xulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari psixologik nuqtayi nazardan ham qiziqish uyg'otadi. Inson ham ichki, ham tashqi tomondan go'zal bo'lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin, deya hisoblagan Beruniy ozodalik va orastalikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo ularga rioya etishi zarur, deb ta'kidlaydi.

⁷ Mahmud Qoshg'ariy. "Devonu lug'otit-turk". – Toshkent, 2013.

⁸ Yusuf Xos Hojib. "Qutadg'u bilig". – Toshkent, 2018.

Insoniy munosabatlarning eng oliy mezoni sanalgan hurmat va ehtiromni tarkib toptirishning barcha ko‘rinishlari asarda o‘z ifodasini topgan. Yusuf Xos Xojib jamiyat taqdirini hal etuvchi eng ulug‘ mansabdorlardan tortib, oila a‘zolarigacha bir-biriga bo‘lgan muomala-munosabat masalalarini ham hayotiy misollar vositasida yoritgan.

boshi – til, deb qaraydi. Asarning bir bobi til odobi, uning foyda va zararlariga bag‘ishlanadi. Til insonning qadr-qimmatini oshiradi yoki shu til orqali inson yuztuban ham ketishi mumkin, deydi. Kishi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik bo‘lsa, ikkinchisi yaxshi so‘z, deydi olim. Uning til haqida, so‘z haqida aytgan fikrlarining har biri hikmatli so‘zga aylanib ketgan.

Insoniy munosabatlarning eng oliy mezoni sanalgan hurmat va ehtiromni tarkib toptirishning barcha ko‘rinishlari asarda o‘z ifodasini topgan. Yusuf Xos Xojib jamiyat taqdirini hal etuvchi eng ulug‘ mansabdorlardan tortib, oila a‘zolarigacha bir-biriga bo‘lgan muomala-munosabat masalalarini ham hayotiy misollar vositasida yoritgan. Katta yoshlilarning kichiklarga, kichiklarning yoshi ulug‘larga, amaldor va mansabdorlarning o‘z xizmatchilariga, xizmatchilarning o‘z xo‘jalariga, turli ijtimoiy guruh a‘zolarining bir-birlariga, oilada oila a‘zolarining bir-birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko‘rinishlarigacha tasvirlab, kishining ko‘z oldida yaqqol namoyon etgan. Buni biz farzand tabiyasida uning tug‘ilganidan boshlab xulq-odob qoidalari, bilim va hunar o‘rgatish, buning uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzandning xatti-harakatini doimo nazoratda saqlash kabi masalalar bayon etilishidan ham bilsak bo‘ladi. Olim ulug‘lar va kichiklar o‘rtasidagi xulq-odob qoidalari haqida gapirar ekan, shu asnoda kamtarlik, salomlashish odobi talablari, qoidalarini ham tavsiya etadi.

Yusuf Xos Xojib o‘zining “Qutadg‘u bilig” asarida insonning turli marosimlar, yig‘inlar, uchrashuvlar, ziyofatlarda o‘zini tutishi, xulq-odob qoidalariga rioya etish shartlari, tartib-intizomlari, unda o‘zini-o‘zi rivojlantirish va nazorat etish xususiyatining shakllangani muhim ekani haqidagi fikrlarni keltiradi.

Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Xojib tomonidan ilgari surilgan g‘oyalarda shaxs axloqiy xulq-atvorini rivojlantirish masalasiga alohida e‘tibor berish kerakligi uqtiriladi. Chunki axloqiy xulq-atvor inson ziynati bo‘lib, shaxs kamolotining asosiy jihatlaridan sanaladi.

Kaykovus “Qobusnoma” asarining eng oxirgi bobida juvonmardlik haqida so‘z yuritadi. U odamlarning xislatlarini uch tur: aql, rostlik va juvonmardlikka bo‘ladi. Juvonmardlikning asosini Kaykovus uch narsada deb biladi, jumladan,

1. Aytgan so‘zining ustidan chiqish, ya‘ni rostlik.
2. Rostlikka xilof qilmaslik.
3. Xayrli ishini ilgari tutish.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Kaykovusning fikricha, insondagi boshqa barcha xislatlar o‘n to‘qqizta narsaga tayanadi. Ya‘ni

alloma juvonmardlikning ustunlarini (ruknlari) quyidagilarda deb ko'rsatadi: jasurlik, mardlik, sabr-matonat, va'daga vafo qilish, pok dil va pok zabon bo'lish, asirlarga ziyon yetkazmaslik, bechora kishilarga madad berish, yomonlarning yomonligini yaxshilardan yiroq tutish, rostgo'ylik, yaxshiga yomonlik qilmaslik, ziyon-zahmatdan saqlash, odamlarga ham ziyon-zahmat yetkazmaslik, juvonmard sipohiylar esa sabr-bardosh bilan ish tutishi, saxiylik, to'g'rilig-u haqshunoslik, pok kiyinish, yaxshi qurollanish zarurligini qayd etadi.

Kaykovus o'zining asarida shaxs xususiyatlari, o'zini o'zi rivojlantirish va xulq-atvorini nazorat qilish, iroda borasida ilgari surgan fikrlarida, avvalo, inson o'zida ijobiy sifatlarni shakllantirishi, salbiy odatlardan o'zini tiya olishi lozimligini uqtiradi. Shuningdek, shaxs o'zida ijobiy sifatlarni shakllantirishi hamda salbiy xulq-atvor me'yorlarini egallamasligi uchun ulardan kuchli iroda, matonat, sabr toqat, irodaviy zo'r berishni talab qiladi.

Kaykovus o'zining "Qobusnoma" asarida "Axloqlilikning birinchi belgisi – suxandonlik", deydi. U (suxanguylik) notiqlikda rost so'zlash kerakligini ta'kidlaydi. U so'zlarni to'rt xilga bo'lgani kabi odamlarni ham to'rt xilga bo'ladi. Birinchi xil kishilar – ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi. Bular olimlar bo'lib, ularga buysunish kerak, deydi. Ikkinchisi – bilmagan narsasini bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarga o'rgatish kerak. Uchinchisi – bilganini ham bilmaydi, xuddi uyquda yashagandek, ularni "uyg'otish" kerak. To'rtinchisi – bilmaydi va bilmaganini tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ulardan qochish kerak, deydi [4].

So'zlarning esa birinchi xili – bilinmaydi va aytilmaydi. Ikkinchisi – aytiladigan va biladigan. Uchinchisi – ham bilinadi, ham bilishga zarurati yo'q, ammo aytsa bo'ladi. To'rtinchisi – bilinadigan va aytiladigan. Eng yaxshisi to'rtinchisidir, ya'ni bilinadigan va aytiladigan, deydi. So'zlaganda andishali bo'lish, sovuq so'zli bo'lmaslik, kam gapirish, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so'zini diqqat bilan eshitish odoblari, deya ta'kidlaydi.

Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" asarining muqaddimasida asarning maqsadi ifoda etiladi, ya'ni insonga yaxshi xulq egallash zarurligi ta'kidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan muaddab (odobli) va muxazzab (toza) bo'lmasa, nafaqat o'ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi va shunday masnaviyni keltiradi:

*Kaykovus o'zining
"Qobusnoma"
asarida
"Axloqlilikning
birinchi belgisi
– suxandonlik",
deydi. U
(suxanguylik)
notiqlikda rost
so'zlash kerakligini
ta'kidlaydi. U
so'zlarni to'rt
xilga bo'lgani
kabi odamlarni
ham to'rt xilga
bo'ladi. Birinchi
xil kishilar – ko'p
narsani biladi
va yana bilgisi
kelaveradi.*

**Sharq
allomalarining
shaxs muloqoti,
insoniy
munosabatlar
psixologiyasiga
doir bilimlarini
umumlashtirish
orqali shaxs
taraqqiyotida
muloqotning
o‘rnini nechog‘lik
ahamiyatli ekaniga
guvoh bo‘lishimiz
mumkin.**

“Beadab tanho na xudro dosht bad, balki otash dar xama ofoq zar”. Ya’ni adabsiz nafaqat o‘zi uchun yomonlik qiladi, balki butun dunyoga o‘t qo‘yadi.

Yakuniy qism. Shunday ekan, har bir inson odobi zohiriy hamda odobi botiniyni bilib, unga amal qilishi zarurligi va bu odob qoidalarini mo‘tabar kitoblardan jam etganini aytadi. So‘ng yuqorida ta’kidlaganimizdek, insonning barkamol bo‘lib etishishidan kundalik turmushida zarur botiniy va zohiriy odob qoidalari: salomlashish va ruxsat so‘rash, muloqot odobi, uxlash va yo‘l yurish, suhbat ahlining o‘zini tutishi, er-xotin odobi, tozalik va ozodalik qoidalari, mehmon kutish, ziyofat va ovqatlanish odobi, shuningdek, safar qoidalari bayon etiladi.

Ma’lumki, Sharq xalqlarida biror kimsa birorta uyga kirganda, u yerga ruxsatsiz kirib boravermay, ma’lum urf-odat qoidalariga rioya qiladi. Ana shu qoidalarning eng muhimlari – har bir odam kelganini bildirish (eshikni qoqish yoki yo‘talish), ovoz berilgandan so‘ng kirishga ruxsat so‘rash va keyingina kirish kerakligi bayon etiladi, deydi Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy.

Sharq allomalarining shaxs muloqoti, insoniy munosabatlar psixologiyasiga doir bilimlarini umumlashtirish orqali shaxs taraqqiyotida muloqotning o‘rnini nechog‘lik ahamiyatli ekaniga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, muloqot insonlarning o‘zaro munosabatlarini rivojlantiradi, uning kamolotiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, muloqot jarayoniga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirish nechog‘lik muhim ekanligini takidlash joiz. Muloqot insonlarga o‘z xulq-atvorini nazorat qila olishga o‘rgatadi.

Shunday qilib, shaxs kamolotida xulq-atvor me’yorlarini tarkib toptirish, shu jumladan, o‘z-o‘zini rivojlantirish tizimini takomillashtirish o‘ta muhim ekanligi Sharq mutafakkirlari tomonidan e’tirof etilgan. Shu bois allomalarimiz tomonidan qoldirilgan ilmiy merosda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi yoshlarni nafaqat aqlan va axloqan, balki irodasi kuchli, sabotli, har qanday vaziyatda o‘z-o‘zini rivojlantirishdan aslo to‘xtamaydigan shaxs qilib tarbiyalash uchun dasturulamal bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmon Jomiy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1971. – 354 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. Muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov. Ma'sul muharrir: A.Jalolov. – Toshkent: Yozuvchi, 2001. – 64 b.
3. Abu Rayhon Beruniy. Feruza (Javohirlar haqida naql va hikoyatlar). – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 96 b.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O'qituvchi, 2006. – 205 b.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent, 2018.
6. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit-turk. – Toshkent, 2013.
7. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy. Odob as-solihin. – Toshkent, 2013.
8. Bayjonov F. (2023). Technologies for the development of gender culture in cooperation with the family and educational institutions. Bulletin of Science and Practice, (4), pp. 531-534 // <https://doi.org/10.33619/2414-2948/89/70>
9. Bayjonov F.B. (2021). Gender differences in the contemplation of teenagers. Theoretical & Applied Science, 98(06), pp. 144-146 // <https://doi.org/10.15863/tas.2021.06.98.21>
10. Bayjonov F. (2022). Factors for forming gender culture in adolescents in family and educational institutions. InterConf, (96). // <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18170>
11. Raimdjanov M. (2021). Cooperation between school, family and community on vocational training of students as a social pedagogical problem Conferencious Online, pp. 28-30 // <https://cyberleninka.ru/article/n/formation-of-pedagogical-and-psychological-knowledge-in-future-teachers/viewer>
12. Raimdjanov M. (2021). Formation of pedagogical and psychological knowledge in future teachers Scientific progress 2 (4), pp. 988-991 // <https://cyberleninka.ru/article/n/formation-of-pedagogical-and-psychological-knowledge-in-future-teachers/viewer>
13. Imom Termiziy. Sunani Termiziy. 1-jild // www.ziyouz.com
14. Imom Buxoriy asarlarida axloqiy tarbiya haqidagi g'oyalar – тема научной статьи по языкознанию и литературоведению читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка // www.cyberleninka.ru
15. Alisher Navoiy hayoti va ijodi // www.tafakkur.net